

DİNİN AYDINLANMACI ELEŞTİRİSİ VE HİRİSTİYANLIĞIN MİTOLOJİK KARAKTERİ*

İbrahim KESKİN**

Özet

Sosyolojide egemen din tanımlamaları büyük oranda Hıristiyanlıkla ilişkilidir. Söz konusu tanımlamalar, dinin aydınlanmacı eleştirisi ile Hıristiyanlığın mitolojik karakteri arasında organik bir ilişkinin varlığı hususunda önemli ipuçları içermektedir. Din ile kültür arasındaki kaçınılmaz ilişki bazen dinin belirleyici olduğu ve kültürü şekillendirdiği bazen de kültürün dini şekillendirdiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlığın mitolojik karakteri Yunan pagan kültürünün etkisiyle oluşmuştur. Aydınlanmacı düşüncenin etkisi, Hıristiyan teologları İncil'i mitolojik unsurlardan arındırma çabasına sevk etmiştir.

Anahtar kavramlar: Mit, Hıristiyanlık, Aydınlanmacı düşünce, Mitten arındırma

Abstract

There is a strong relation between the religion definition of sociology and Christianity. These definitions give some crucial clues between enlightening of the religion criticism and the mythological character of Christianity. Considering the relation between religion and culture, religion sometimes determines culture or oppositely culture determines religion. The mythological character of Christianity has been formed by the Paganic culture of Greek. The effect of enlightenment thought incited the Christian theologians on the efforts of the demythologisation of Bible.

Key words: Myt, Christianity, Enlightenment thought, demythologisation

Giriş

Dinin ne olduğuna ve nasıl tanımlanacağına yönelik oldukça farklı ve yoğunluklu tartışmalar yapılmıştır ve bu tartışmaları sonlandıracak herhangi bir uzlaşma da mümkün görünmemektedir. Bu makalenin amacı, Hıristiyanlığın bir inanç olup olmadığını sorgulamak ya da onu bir inanç olarak yargılamak değildir. Müslümanlar, Hıristiyanlığı Allah'ın Hz. İsa'ya vahyettiği fakat çeşitli etkilerle tahrif edilmiş ilahi bir din olarak değerlendirir. Hıristiyanlığın mevcut halinin büyük bir oranda Yunan pagan kültürünün etkisini yansıttığını görmekte-

* Bu makale, *Modernizmin Kıskaçından Postmodern Dünyaya Din ve İslam* adlı kitabımızdan yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

yiz. Hıristiyanlığa yönelik böyle bir değerlendirme bir problem olarak görülebilir. Bu değerlendirme, yukarıda da ifade edildiği üzere yargıdan ziyade arkeolojik soruşturmayı amaçlayan bir değerlendirmedir ve aydınlanmacı eleştiri ile Hıristiyanlığın karakteri arasındaki organik ilişkiyi açığa çıkarmayı hedeflemektedir.¹ Söz konusu soruşturmada argümanlarımızı Hıristiyanlığa içerden yöneltilen eleştirilerden oluşturmaya çalıştık. Zira dinin aydınlanmacı eleştirisinin temelini de oluşturan bu tartışmalar ve eleştiriler birer olgu olarak orta yerededir ya da en azından bizim çıkarsamamız bu yöndedir. Dolayısıyla sosyolojik ve antropolojik anlamda dinin tanımı ve eleştirisi Hıristiyanlığın karakteri ile ilişkilidir. Dahası bu eleştiriler Hıristiyanlık eleştirilerinin genellemeleridirler ve dinin aynılığına yönelik ön kabulde temellenmişlerdir.

Yine bu makalede, aydınlanmacı eleştiri ile dinin mitolojik karakteri arasındaki ilişkiyi ele alırken Aydınlanmacı düşüncenin ideallerini ve mite yönelik eleştirilerini merkezileştirme ve haklılaştırma düşüncesinde olmayacağız. Tam aksine aydınlanmacı düşüncenin, kendisini de bir mite dönüştürdüğü ve dünyayı nasıl bir hale soktuğu hususunda eleştirel yönden meseleyi değerlendireceğiz. Zira Batı uygarlığı, kendini ilerleyen bir uygarlık olarak tanımlamasına rağmen yaşadığımız dünya bu iyimserliği hiç de olumlar gibi görünmemektedir.²

Mit eleştirisinin temelleri

Mit, aydınlanmacı eleştirinin değerlendirilmesinde olduğu üzere yanlış, temelsiz, aldatıcı ve sahte fikirlerin kompozisyonundan ibaret bir anlatı biçimi midir? Yoksa gerçekliğin farklı bir anlatım dilini mi oluşturmaktadır? Kelimenin etimolojik ve tarihsel gelişiminin analizi, bize mitin neliğine yönelik bir kavrayış imkânı sunabilir.

Kökene Yunanca olan Mit kelimesi, “söylenen veya duyulan söz, masal, öykü, efsane” gibi anlamlar taşımaktadır.³ İlk dönem filozoflarından itibaren “Mitos” daha çok insanları doğru yoldan saptıran bir anlamla ilişkilendirilmiştir. Modern düşünce Mythos’u değeri olmayan söylenti, uydurma, boş ve gülünç masal olarak tanımlamıştır. Mit’e yüklenen negatif anlam, genellikle mit ile irrasyonelite arasında kurulan ilişki dolayımıyladır. Dolayısıyla mit, gerçeklik dünyasından ayrı, ona aykırı, akıl dışı ve hayal âlemine ait olan olarak kabul edilmiş-

1 Farklı Din ve Dindarlıklara yönelik tavırların nasıl olması gerektiğine dair değerlendirmeler için bkz. Bilgin, Abdülcelil, *Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme*, Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN: 2147-7655, Cilt:2 Sayı:2 Aralık: 2014.

2 Geniş bilgi için bakınız, Giddens, Anthony, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev.: Osman Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

3 Alan, Dundes (ed.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*, p.1.

tir.⁴ Mythos, Batı kutupsal düşünme biçiminde bir karşıtlığı da ifade etmektedir. Bu karşıtlığın asli kutbunu Logos oluşturmaktadır. “Logos” gerçeğin insan gözüyle görülmesi, doğruların keşfi, bilime giden yol olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bilimsel düşüncenin mitik düşünceye radikal bir biçimde karşıt olduğu ve bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasının mitik düşünme biçimini ortadan kaldıracığı düşünülmüştür.⁵ Aydınlanmacı eleştirinin dışında mit’e yönelik yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Claude Levi-Strauss mitik düşüncenin felsefi ve bilimsel düşünme biçiminden farklı olduğunu ifade ederken, mitik düşüncenin duyumsanabilir dünyadan aldığı imgeler yoluyla iş gördüğünü ve fikirler arasında bağlar kurmak yerine zıtlıkları karşı karşıya getirmek suretiyle işlediğini ifade eder.⁶ Levi-Strauss’un ifade ettiği düşünme biçiminin farklılığı dilin de farklılığını içermektedir. Sözlü kültürün en önemli unsurlarından biri olarak Mit’in aktarım sürecinde başkalaşımı da kaçınılmaz olmuştur. Bu başkalaşım mit’in dilini kapsadığı gibi temalarını da kapsayan bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

Mitlerin kuşaklar arası dolaşımı sözlü kültür dolayısıyla gerçekleştiğinden bu aktarımda nesillerin biriktirdiği subjektif unsurların anlatıma dâhil edilmesi başkalaşımı kaçınılmaz kılmıştır. Söz konusu aktarım, abartılar, eklemeler, çıkarmalarla birlikte gerçekleştiği için değişikliklere açık bir süreci ifade eder. Eliade’a göre mitlerin dilindeki abartı onları besleyen önemli kaynaklardandır. Abartı, mitleri daha çekici ve cazip kılan bir unsur olarak işlev görmüştür. Mitlerin anlatımındaki hususlar insanlar tarafından gerçek ve kutsal olarak kabul edilir. Mitlerin, pratik bilgidен daha karmaşık hususlara gidişte kılavuzluk ettiği ve insanın sezgi gücü ve doğasında var olan zaaf ve tutkuları ifade etme açısından çok yönlü bir kullanım imkânı sunduğu varsayılmaktadır.⁸

Kutsalı anlatmak ya da kutsalı insani kavrayış biçimi ve diliyle ifade etmek anlamında kullanılan “mit”, klasik Yunanlılar tarafından sekülerleştirilmiştir. Mit’in seküler değişimi ona yönelik tutumun ardında yatan unsur olarak görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre, seküler Yunan mitolojisi bu niteliğiyle sadece halk edebiyatının bir formu olarak görülmektedir. Mitlerin kutsal ile olan bağının koparılması Miken (*Mycenaean*) dönemine tekabül etmektedir ve söz konu-

4 Raffaele Pettazzoni, *The Truth of Myth*, *Sacred Narrative*, s.92.

5 Levi-Strauss, Claude, *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*, Çev.: Akın Terzi, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s.73

6 Levi-Strauss, *a.g.e.*, s. 68-69

7 Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, s. 29

8 Eliade, *a.g.e.* s.29

su süreç, bir taraftan kutsal/dini olandan arındırılma diğer taraftan kahramanlık ve masalsı öğelere büründürülme şeklinde gelişmiştir.⁹

Bu süreçte eleştirel yaklaşımlar da karşımıza çıkmaktadır. Mesela Xenophanes, Homeros ve Hesiodos'un tanrılara yönelik anlatılarına; onlara hırsızlık, zina ve birbirlerini kandırma gibi insanda görülebilecek tutum, davranış, zaaf ve zayıflıkları yükledikleri gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Xenophanes, ölümlülerin tanrıları kendi özellikleriyle tasvir ettiklerini, onlar hakkında insan biçimci bir algıya sahip olduklarını, söz konusu algı gereği, tanrıların doğduklarına, bedenlendiklerine, elbise giydiklerine ve konuştuklarına inandıklarını söylemiştir. Bunu örneklendirmek amacıyla da Etiyopyalıların küt burunlu siyah bir tanrı, Trakyalıların ise mavi gözlü kırmızı saçlı bir tanrı tasvir ettiklerini söylemiştir. Xenophanes, şayet atlar, sığırlar ya da aslanlar tanrıları tasvir edebilselerdi, onların da tanrıları kendi biçimlerinde tasvir edeceklerini söyleyerek insan biçimli tanrı tasvirlerine karşı çıkmıştır.¹⁰ Xenophanes'in mit eleştirisi, logos ve zamanla bir karşıtlık ilişkisine büründürülerek "gerçekte var olmayan şeyler" anlamında eleştiriye dönüşmüştür. Yine Sokrates şairlere ve geleneksel öykü anlatıcılarına cahil yalancılar diyerek karşı çıkmış, Platon ise, mitlerde tanrıların ahlaksız eylemlerle ilişkilendirilmesinden rahatsızlık duyarak Homeros'un mitlerini ahlaki gerekçelerle reddetmiştir.¹¹ Aydınlanma dönemine gelindiğinde söz konusu eleştiriler, bilimsel bir geçerliliği olmayan ilkel düşünme biçimiyle ilişkilendirilemeye dönüşmüş ve bilimin söylemine karşıt bir biçimde, doğaüstü ya da tanrısal güçlerle idare edilen bir dünya vurgusuna sahip olmakla itham edilmiştir. Mit'in logosa karşıtlığı gerekçesiyle reddedilmesi, aydınlanma sonrası değerler üzerinde yükselecek Batı insanının, aklını kullanmak suretiyle tutkularından, bilinçaltından, tarih ve geleneklerinden kurtularak özgürleşeceği varsayımında temellenmiştir. Modern Batı, ilerlemeci tarih anlayışı retoriğiyle, pozitivist paradigmaya karşıt tüm anlayış ve kabulleri ilkel ve geri olarak nitelendirerek mahkûm etmiş Mitsel düşüncenin, tarihsel bilincin gelişmesiyle aşılabileceğini, logos karşısında gerileyip yok olacağını varsaymıştır. Söz konusu aydınlanmacı öngörü, çağdaş düşüncede oldukça problemlili bir hale gelmiş hatta bu söylem bizzat mitik bir anlatıya dönüşmekle itham edilmiştir. Söz konusu aydınlanmacı eleştirilere rağmen mitik düşünce varlığını sürdürmüş özellikle tarih yazımında devam etmiştir.¹²

9 Paul Veyne, *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar mıydı?*, çev. Mehmet Alkan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s.30.

10 Vorländer, Karl, *Felsefe Tarihi*, çev. Yüksel Kanar, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s.51.

11 Robert A. Segal, *Myth a Very Short Introduction*, Oxford-New York: Oxford University Press, 2004, s.11.

12 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.107.

Mitlere yönelik klasik yaklaşımın dışlayıcı tavrının, farklılaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Artık mitlerin, gerçekliğin bir ifadesi olup olmadığı tartışması geride kalmış, bunlar, birer anlatım biçimi olarak kabul edilmiştir. Bu suretle gerçeklik ve geçerlilik gibi iki temel kıstas, mitlerin kendi anlatım biçimlerinde; insani ihtiyaç, sorun, korku, ümit, güvenlik, gelecek kaygısı, merak ve beklentiler gibi konulardaki çözüm kabiliyetlerinde aranmaya başlanmıştır. Mitler, inanma, anlamlandırma, insanın doğa ile münasebeti, toplumsal kurum ve değerlerin inşasında bir referans alanı olarak insanlık tarihi boyunca varlığını devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra mitlerin düşünce tarihinde bir inanç biçimi olarak felsefi, dini ve bilimsel düşünce öncesi aşamada egemen ve yaygın olduğu kabul edilmektedir.¹³

Kutsalla ilişkiyi anlamak, hem insan davranışlarının anlamını hem de yaşamının kendisini anlamak açısından oldukça önemli bir unsurdur. Kutsalla ilişki ve kutsalın tecrübesi din bilimleri alanında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Fakat hem kutsalın tanımlanması hem de kutsalla ilişkinin hangi prensipler çerçevesinde değerlendirileceği oldukça tartışmalıdır. Buradaki temel kriterimiz İslam dini olacaksa, bu işimizi oldukça kolaylaştıracaktır. Bu tarz bir değerlendirme her ne kadar etnik/din merkezli olmakla itham edilip eleştiri riski taşıyor olsa da... Söz konusu değerlendirmemiz bu tarz bir eleştiriye göze almaktadır. Zira İslam'a göre Allah, bütün kutsallıkların tek merkezi ve kaynağıdır. Allah, en üstün kutsaldır ve kâinattaki tüm varlığın ve insanın tüm eylemlerinin kaynağını bu ilişki oluşturmaktadır.¹⁴ Diğer dinlerde de kutsalın tecrübesi oldukça önemlidir. Din bilimleri alanında yaygın kanaate göre, doğüstü varlıklar, metafizik âlem ve tanrısal irade ile ilgili her türlü ilişki kutsal kapsamında değerlendirilmektedir. Fakat gündelik yaşamda kutsal, bir moda bir ideoloji ve bir sermaye gibi çeşitli biçimlerde açığa çıkabilmektedir. Söz konusu kutsallık formları, insan davranışlarına egemen olarak, insani eyleme biçimlerini belirleyebilmekte, icat edilmiş kutsallıklar olarak insan yaşamına yön veren bir üstün güç olarak egemen olabilmektedirler.

Modern dönemin Mitos yaklaşımlarını belirleyen şey 19.yüzyıl pozitivizmi olmuş ve yapılan tanımlamalar, özellikle eski Yunan ve eski Roma gibi antik dönem geleneklerine, söylencelerine ve metafizik varlıklara ilişkin anlatılar için kullanılmıştır. Dolayısıyla mitos denilince akla tanrılar, tanrıçalar, yarı tanrısal varlıklar vb. metafiziksel unsurlar gelmiştir. İnsani tarihsel tecrübeyi sadece araçsal rasyonalite çerçevesinde değerlendirme girişimi olan pozitivist kavrayış, mitosları bilimsel bilginin karşı kutbuna yerleştirerek mitolojik dönemi, insanlı-

13 Levi-Strauss, *a.g.e.*, s.69-73

14 Gündüz, Şinasi, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", *Milel ve Nihal*, C.6, S. 1, s.9-10

ğın erginleşmemiş döneminin bir niteliği olarak değerlendirmiştir. Söz konusu yaklaşıma göre insanın içinde yaşadığı sosyal ve tabii çevresine yönelik tecrübesi, mitosları açığa çıkarmıştır. İnsan ergin olmayan zihin biçimiyle kavrayamadığı ilişkileri mitoslar yoluyla kavranabilir hale getirmeye çalışmıştır. Modern insan ise elde etmiş olduğu rasyonel erginlik vasıtasıyla mitolojik ve metafizik dönemi geride bırakmış ve pozitivist egemen olduğu döneme girmiştir. Pozitivist paradigmanın dine yönelik yaklaşımını belirleyen bakış açısı da mitosa yönelik yaklaşımının aynısını ifade etmektedir. Zira pozitivist paradigma, her ikisini de insanlığın rasyonel erginleşmemişliğinin yansımaları olarak görmüştür. Fakat ifade etmemiz gerekir ki aydınlanmacı paradigmanın dine yönelik eleştirisi ve reddedici tutumu ile Hıristiyanlığın mitolojik karakteri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Zira yukarıda da değindiğimiz üzere, Hıristiyanlık pagan Yunan kültürünün şekillendirdiği bir dine dönüşmüştür.

Mit eleştirisi ve Hıristiyanlığın Mitik Karakteri

Hıristiyanlığın mitolojik karakterini ortaya koymak bakımından Yeni Ahit kozmolojisi oldukça önemli argümanlar sağlamaktadır. Yeni Ahit'in dünya tasviri, ortada yeryüzü, üstte gök ve altta yer altı âlemi olan üçlü bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gök tanrının ve melekler gibi varlıkların ikametgâhı yer altı ise eziyet, acı, ceza yeri olan cehennem olarak; yeryüzü ise günlük doğal olaylar, önemsiz döngüler ve ortak eylemlerle birlikte tanrının ve melekelerin doğaüstü faaliyetlerinin mekânı olarak tasvir edilir. Yeryüzü hem tanrısal faaliyetin hem de şeytanın ve kötü ruhların eylemelerinin mekânı olarak görülür. Bu Yeni Ahit öğretisi, kurtuluşun gerçekleştiği/gerçekleşeceği zamanki dünyanın mitsel görünümünden¹⁵ bir kısmını oluşturmaktadır. Vadesi geldiğinde "Tanrı, varlık öncesi ilahi bir Varlık olan oğlunu gönderecek, o yeryüzünde bir insan olarak ortaya çıkacaktır."¹⁶ O, çarmıhta insanların günahlarının kefareti¹⁷ olması için bir günahkârın ölümünü öldürdü.¹⁸ Onun yeniden dirilişi, kozmik felaketin başlangıcını işaret eder. Âdem'in günahının sonucu olan ölüm, kaldırılmış¹⁹ ve şeytani güçler güçlerinden yoksun bırakılmışlardır.²⁰ Ölümünden dirilen Mesih (*Krist*) cennetteki Tanrı'nın sağına yüceltilmiş²¹ ve "Rab" ve "Kral" ya-

15 Bultmann, Rudolf, "Yeni Ahit ve Mitoloji", Çev.: Cengiz Batuk, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI.(2006), Sayı 4, s. 317

16 Gal. 4:4; Filip., 2:6 vd.; 2 Kor., 8:9; Yuh. 1:14

17 Rom., 3:23-26; 4:25; 8:3; 2 Kor. 5:14, 19; Yuh. 1:29; 1 Yuh., 2:2

18 "Tanrı, Mesih sayesinde kendisinin doğruluğu olalım diye, günahı bilmeyen Mesih'i bizim için günah yaptı." 2 Kor., 5:21; Doğal insan benliğinden ötürü güçsüz olan Kutsal Yasa'nın yapamadığını Tanrı yaptı. Öz oğlunu günahlı insan benzerliğinde günah için kurban olarak gönderip günahlı insan benzerliğinde yargıladı" Rom., 8:3

19 1 Kor. 15:21; Rom., 5:12 vd.

20 1 Kor. 2:6; Kol. 2:15; Vah., 12:7 vd.

21 Elçilerin İşleri, 1:6 vd.; 2:33; Rom., 8:34

pılmıştır.²² O göğün bulutları arasından kurtuluş işini tamamlamak için tekrar gelecek ve insanların (ölümden) dirilişiyle yargılanmaları gerçekleşecektir.²³ Günah, acı çekme ve ölüm tam olarak ortadan kaldırılmış olacaktır.²⁴

Yeni Ahitten yaptığımız yukarıdaki alıntılar, resmedilen mitolojik karakter örneğinin gösterdiği mitolojik dilin Yeni Ahit'in bütününe egemen olduğunu göstermek için önemli argümanlardır. Yeni Ahit anlatılarının birçoğunun, mitolojik bir dilin egemenliğinin ötesinde zamanın Yahudi apokaliptik mitolojisinde ve Gnostik kurtuluş mitlerinde kolaylıkla bulunabilen temalardan oluştuğu da görülmektedir. Modern insana inanılmaz ve kabul edilemez gelen şey, Kerygma'nın söz konusu kapsamıdır. Modern insan, dünyanın mitsel görüntüsünün geçmişte kaldığına ya inanmaktadır ya da buna inandırılmıştır. Dolayısıyla modern insandan dünyanın mitsel görünümünü kabul etmesini beklemek Hıristiyan öğretiyi modern dönem için oldukça problemlili bir duruma düşürmüştür.²⁵ Dolayısıyla bilim öncesi çağların kozmolojisini yansıtan Hıristiyan öğretisi Kopernik'in keşifleri, atom öğretisi gibi yeni bilimsel kavrayışlar karşısında zor durumda kalmıştır.²⁶

Aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan din-bilim çatışması Hıristiyanlığı büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu tehlike Hıristiyanlığın savunulmasına yönelik apolijilerin yazılmasına sebep olmuş fakat tüm savunulara rağmen pozitif bilimlerden tarafından yöneltilen eleştiriler söz konusu tehdidi daha da derinleştirmiştir.²⁷ Aydınlanma çağında ortaya çıkan deizm, idealizm ve liberalizm gibi düşüncelerin tesiriyle Hıristiyan inancının savunusunda büyük bir krizle karşılaşan teologlar, inayet tecrübesine vurguda bulunmuş olsalar da²⁸ bütün apolijiler, insani öznenin makulleştirme çabalarının ötesinde bir anlam taşımamaktadır.²⁹ Söz konusu apolojilerin Hıristiyanlıktaki kişitanrı inancının, Yunanlıların doğa-tanrı inancının bir dönüşümü olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Hıristiyan teolojisinin, Platon'cu ve Aristoteles'çi düşüncenin kutsal forma (teolojiye) bürünmüş/dönüştürülmüş halinden başka bir şey olmadığı gerçeği gizlenememiştir. Hıristiyan felsefesi, antik Yunan idealizminin Hıristiyanlık formunda bir devamı olmuştur. Hıristiyanlığın tanrısı, Parmenides'in varlık,

22 Filip., 2:9-11; 1 Kor., 15:25

23 1 Kor., 15:23 vd.;50 vd.

24 Vah., 21:4.

25 Bultmann, *a.g.e.*, s.319

26 Aydınlanmacı eleştiri karşısında zor durumda kalan Yeni Ahit'teki mitolojik unsurların diğer örneklerine yönelik bkz. Bultmann, *a.g.e.*, s.319-325

27 Dulles,Avery, *A History of Apologetics*, Oregon 1999,s. 25-26

28 Ramnn, Bernard, *Varieties of Christian Apologetics*, Michigan 1984, s.15-16

29 Apolijiler için özet olarak bakınız, Tarakçı, Muhammed, "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı 2,2005,s. 135-146

Sokrates ve Platon'un iyilik idesi, Aristoteles'in ilk neden, Plotinos'un düşüncelerinin karma bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antropomorfizm ve Hıristiyanlık

Yunanca *Antropos* (insan) ve *morphe* (biçim) sözcüklerinden türetilmiş bir kelime olan Antropomorfizm, tanrının/Tanrıların insani niteliklerle, insanların bilinç, niyet, irade, duygu ve duyumlarına benzer özelliklerle tasvir edildiği ve tanımlandığı inanç biçimine göndermede bulunur.³⁰ Antropomorfizm sıklıkla tabiat-üstü varlıklara ilişkin inançlara yapılan atıflar için kullanılsa da, söz konusu inançlar, ruhlar gibi dinî anlamda ve yeraltı hazinelerini bekleyen cinler gibi dindışı şeyleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. İnsani sübjektif algının bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz Antropomorfizm'in nereden kaynaklandığına yönelik farklı açıklama biçimleriyle karşılaşmaktayız.

Mitik düşünceyi, İnsana özgü niteliklerin doğal ve doğaüstü güçlere atfedilip onlara bağlanma şeklinde açıklayan evrimci perspektif, mitik inançları öncelikle animizm ve totemizm ile ilişkilendirerek ele almaktadır. Söz konusu paradigmaya göre animizm ve totemizm, toplumsal gelişmenin erken dönemlerine tekabül eden doğa güçlerinin kişiselleştirilmesi olup bu güçlere egemen olma düşüncesinin bir biçimidir ve daha sonra ortaya çıkmış olan dinlerin temelini oluşturmaktadır.³¹ Söz konusu perspektif esas alındığında antropomorfizmi, tabiatın beşeri kavranışının bir biçimi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu haliyle antropomorfik düşünceye çocukların düşüncelerinde, bir takım ilkel dinlerde, mitolojilerde ve mitolojik düşüncenin egemenliği altında olan felsefenin başlangıcında rastlanmaktadır.³² Antropomorfik düşüncenin felsefi anlamdaki kaynağına yönelik ise Antik çağ filozoflarının *arkhe* olarak nitelendirdikleri ve varlığın temel kategorileri olarak görülen *su-hava-toprak-ateş* gibi unsurların tanrı olarak görüldüğü iddiaları da bulunmaktadır.³³ *Arkhe* düşüncesinin yanı sıra *Zeus, Hera, Apollon* gibi tanrılar da insan hayatında önemli etkileri olan varlıklar olarak kabul edilmiştir. Söz konusu Yunan tanrıları, insani özellikler taşıyan fakat insanüstü güçlerin temsilcileridirler ve ölümsüz varlıklar olarak insani davranışlar sergilerler.³⁴ İnsanla Tanrı arasında bulanık orta âlemler düşüncesinin, Antropomorfizme felsefi temel oluşturduğu da kabul edilmektedir.³⁵ İlk çağ düşünürlerinden

30 Hick, John, *Philosophy of Religion*, New Jersey, 1983, s. 11

31 Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*, Ankara, 1968, s. 119-120; Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan Biçimci*

Dili, İstanbul, 1996, s. 14.

32 Ülken, a.g.e., s. 199-120

33 Şerif, M.M., "Yunan Düşüncesi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, Çev.: Kasım Turhan, İstanbul 1990, C.I, ss. 97-100

34 Gilson, Etienne, *Tanrı ve Felsefe*, Çev.: Mehmet Aydın, İzmir 1986, s. 18

35 Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir 1990, s.74

itibaren Felsefi düşüncede görülen insan biçimciliğın, çağdaş düşüncelerde de varlığını devam ettirdiğini gözlemlemek mümkündür. Fakat söz konusu etki çağdaş düşüncelerde görece daha muğlak formlarda kendini açığa çıkarmaktadır. Bu, insanın tanrıya benzetilmesi ve tanrıyı kişiselleştirme şeklinde iki biçimde açığa çıkmaktadır.

İnsanın tanrıya benzetilmesi ve insanın, tanrıyı insanileştirmesi şeklinde iki biçimde tezahür eden antropomorfizm, mitolojik düşünce ve onun etkisi altında şekillenen ilk dönem felsefesinin yanı sıra daha sonraki birçok felsefi sistemde muğlak bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Bu anlamda antropomorfizmi, açık bir biçimde dini geleneklerde de görebiliyoruz. Tanrı ile insanlar arasında aracı tanrılar/ varlıklar varsayma veya tanrıyı insani özelliklerle tavsif etmeyi, insani varoluşun tüm tarihinde görmek mümkündür. Tanrı ile insan arasında benzerlik kurma insani düşünümün bir özelliği olarak görülmektedir ve büyük felsefi sistemlerden dini geleneklere kadar birçok alanda kendisini açığa çıkarmaktadır. Bu düşüncenin izleri, dini geleneklerde yüce tanrı ile insanlar arasında aracı varlık kategorileri kabulünde açıkça görülmektedir. Sahih dinler tarafından şirk olarak değerlendirilen bu aracı varlıklar düşüncesinin, dini geleneklere sızan antropomorfik kavrayıştan kaynaklandığını genel anlamda dini metinlerin manipülasyonu ve dinin tahrifi olmak üzere iki unsura dayandığını söylemek mümkündür.³⁶ Hıristiyanlık, antropomorfizmin dini geleneklere sızmış biçimi için uygun bir örnek olarak değerlendirilebilir. Hıristiyanlık, hem sahih dinin tahrif edilmesi hem de kutsal metnin yanlış anlaşılmasını açığa çıkaran bir dindir.³⁷ Bugünkü Hıristiyanlık, Allah'ın kulu ve peygamberi Hz. İsa'ya vahyedilmiş dinin aslının bozulmuş biçimidir. Söz konusu tahrif, tarihsel olarak Miladi II. yüzyılda Hıristiyanlığın çehresinin değişerek, Yunan düşünce ve kültürüyle karşılaşmasında temellenmektedir. Yunan düşüncesinden özellikle İskenderiye Okulu düşünürlerinin, miladi IV. Yüzyılın sonlarından VII. Yüzyılın ortalarına kadar Yunan düşüncesi ile Hıristiyanlık inancını uzlaştırma çabaları, Hıristiyan inancının özgünlüğünü yitirerek muharref hale gelmesinde önemli etkiler olarak değerlendirilmektedir.³⁸

Hıristiyanlığın antropomorfik karakterini ortaya koyan en elverişli örnek olarak teslis inancının ele almak mümkündür. Teslis (*Trinity*) Türkçeye üçleme şeklinde çevrilmiştir. Kavram olarak Hıristiyanlıkta -özellikle Katoliklik- "baba-oğul-kutsal ruh" şeklinde formüle edilmiş bir doktrini ifade etmektedir. Söz konusu doktrinin her bir

36 Keskin, İbrahim, *Modernizmin Kıskacından Postmodern Dünyaya Din ve İslam*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 87

37 Ruhattin, Yazoğlu, "Antropomorfizm ve Hıristiyanlık", *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, S. 2 (Mayıs 1998) s. 262

38 Behiy, a.g.e., s. 85-86

esas/uknum bir öncekine bağımlı ve birbirinin nedeni olarak değerlendirilmekle birlikte; teslis Allah'ın tek cevher olarak üç farklı formda açığa çıkması/"three persons in one substance" şeklinde de yorumlanmaktadır. Teslisin bu şekilde yorumlanmasının temelinde ise Latince "substantia" ve "persona" terimleri bulunmamaktadır. Persona, "bir oyun kahramanı veya bir rol" anlamlarına gelmektedir ki, bugün İngilizcedeki *person* kelimesine yüklenenden oldukça farklı bir anlamdır. Oğul ve kutsal ruh tanrıdan çıkmışlardır ve bu tanrıdan çıkış, onlara gerçek bir tanrı karakteri sağlamıştır. Bu yolla tanrı aslında üçlü bir şekilde çoğul tanrıya dönüştürülmesine rağmen, Hıristiyanlar bunu bir apoloji olarak mantıksal çelişkilerden arındırmak ümidiyle "birlik içinde üçleme, üçleme içindeki tek tanrı" şeklinde ifade etmektedirler.³⁹

Teslis doktrinine yönelik kutsal metinlerden⁴⁰ birçok delil ileri sürülse de, metinlerde açık bir biçimde *trinity* ifadesine rastlanmaz. Hıristiyan teologları Yuhanna incilindeki," kelam başlangıçta var idi..." ifadesinden Tanrının İsa şeklinde bedenlendiği inancını (*incarnation*) çıkarmışlardır. Kutsal metinlerde geçen söz konusu ifadenin teslis olarak anlaşılmasını, metni yanlış yorumlamanın ve tahrif etmenin bir örneğini olarak görmek mümkündür. Bu cümledeki "kelam" ifadesinin tanrı şeklinde yorumlanmasının aşırı yorum olduğunu söyleyebiliriz. "Başlangıçta" ifadesi de Allah için mümkün olamaz. Çünkü Allah'a başlangıç izafe etmek tanrının antropomorfik kavranışını açığa çıkarmaktadır.

Her ne kadar muharref olsalar da, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Teslis açık bir biçimde kutsal kitapta geçmemektedir. Teslis'in bir dogma olarak Hıristiyan teolojisine girişine neden olan unsurun Yeni Eflatunculuk olduğunu görmekteyiz.⁴¹ İskenderiye Okulu felsefesi aslen dini felsefe olarak kabul edilmektedir. Klasik Eflatuncululuğun gelişmiş şeklinin ifadesi olan yeni Eflatuncu okulun kurucusu olarak anılan *Ammonios Sakkas* önce Hıristiyan olmuş sonra tekrar Yunan paganizmine dönüş yapmış bir kişidir.⁴² Onun ölümünden sonra öğrencisi Plotinus, Buda'nın felsefesinden de etkilenerek, evrenin yaratıcısı, mutlak ve bir olan tanrı ile ondan çıkan akıl, akıldan da çıkan bir ruh öğretisi oluşturmuştur.⁴³ M II. Yy. da Yunan kültürüyle karşılaşan Hıristiyanlığın çehresi değişmiş ve Yunan felsefesiyle yüzleşmek/hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Bu yüzleşme/karşılaşma Hıristiyanlığı köklü bir dönüşüme maruz bırakmıştır. Özellikle M.IV. Yy. sonlarıyla

39 Grant, Frederick C. "Trinity" *The Encyclopedia Americana*, Washington 1963, XXVII, 68

40 Mesela, Yuhanna: 1/1, Matta: 28/18-19, Matta: 3/16-17, Yuhanna: 17/21

41 Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s.113

42 Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1990, s. 131

43 Plotinus, *Enneadlar*, Çev.: Zeki Özcan, Bursa 1996, s.40

VII. Yy. arası İskenderiye okulu düşünürlerinin beşeri felsefeyle dini düşünceyi uzlaştırma/sentezleme çabaları Hıristiyanlığın özgünlüğünü yitirmesiyle sonuçlanmıştır.⁴⁴

Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğine yönelik çeşitli izah tarzları benimsemek mümkündür. Bir gerçeklik olarak, hem politik hem de kültürel anlamda Yunan felsefesi, düşüncesi ve mitolojisiyle yüzleşmek zorunda kalan Hıristiyanlık yeni egemen ve güçlü kültürel sisteme karşı kendisini savunma refleksiyle hareket ederek, egemen kültürün kavramsal anlayışına kendini mahkûm etmiştir. Bu yoruma bir de dinin, iktidar tarafından politik mücadelede meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılması sonucu meydana gelen değişimi ekleyebiliriz. Hatta dinin kültür tarafından dönüştürülmesine yönelik eleştirileri postmodern düşüncede de görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Foucault dini kültürün merkezi bir bileşeni olarak değerlendirecek, dini söylemin insani iktidar/bilgi süreci yoluyla şekillendiğine ve konumlandığına inanmaktadır. Foucault'un söz konusu eleştirisi, o'nun Katolik bir gelenekten gelişyle ilişkilendirilmektedir.⁴⁵

Yeni Ahit'i Mitten Arındırma (Demitolojizasyon) Girişimleri ve Tarihsel İsa araştırmaları

Mit, gerçekliğin objektif bir tasarımından ziyade insanın kendisini anlamasını ve dışavurumunu sağlayan bir söylem biçimi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla mitin bilimsel ve felsefi olarak değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı, antropolojik ya da varoluşsal olarak yorumlanmasının daha doğru bir yorumlanma şekli olacağı ifade edilmektedir. Mitin dünyasında insan, kendi dünyasının sınırlarını, yerini, eylemlerini, acılarını kontrol ettiğini sandığı güç ya da güçlerle konuşur ve insani deneyime açık olan dünyadan aldığı ifadelerle tanımlar. Tüm anlatım biçimleriyle nihai olarak mit, bir inancın açıklama biçimi olarak işler.⁴⁶ Hıristiyan teolojisi, Yeni Ahit'teki mitolojik ifadeleri inancın açıklama biçimleri olarak değerlendirir ve yine Yeni Ahit'in mitolojik dilinden dolayı mitleri olumlusa da, aydınlanmacı paradigmanın hem mitos'a hem de mitolojik karakteri dolayısıyla Hıristiyanlığa yönelik eleştirisi, Yeni Ahit'in mitolojik dilini yeniden gözden geçirme ve onu söz konusu mitolojik unsurlardan arındırma girişimlerini açığa çıkarmıştır.

Yeni Ahit'i mitten arındırma girişimleri hususunda karşımıza çıkan en önemli isim Protestan bir teolog olan Bultmann'dır.⁴⁷ Bultmann'a

44 el-Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, Çev.: Sabri Hizmetli, Fecr Yayınları, Ankara 1992, s.77

45 Furseth.Inger, Repstad, Pål, *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev.: İhsan Çapcıoğlu- Halil Aydınalp, Birleşik Yayınları Ankara 2013, S. 126

46 Bultmann, *a.g.e.*, s.327

47 Palmer, E. Richard, *Hermenötik*, Çev.: İbrahim Görener, Ağaç Yayınları, İstanbul 2008, s. 80

göre, her ne kadar mitlerin tasvirleri objektif geçerlilik iddiasıyla ortaya çıksalar da, söz konusu karakterlerinin bir kritiği gerekmektedir. Bultmann, Mit'in gerçekte dünyayı ve insanı kontrol eden insanüstü güçler hakkında konuşmayı amaçlasa da açıklamadaki terimlerin, bu amacı manipüle ederek engellediğini düşünür. Dolayısıyla her ne kadar Yeni Ahit mitolojisinin önemi kendi tasvirlerinden ziyade varlığı kutsal olarak anlamasında görülse de yine de Yeni Ahit'i mitolojik karakterinden arındırmak bir zorunluluktur.⁴⁸

Yeni Ahit'i mitten arındırma girişimleri, mitolojik dilin modern insan için anlaşılabilir ve kapalı kaldığı gerekçesiyle yapılıyor görünmektedir. Literal olarak da olsa, Yeni Ahit'in dilinin mitolojik karakteri, bilimselliğin ve rasyonelitenin egemen olduğu ve yegâne geçerli bilme biçimi olarak kabul gördüğü dünyada çok da kabul edilebilir görülmemiştir. Modern insanın duygu, düşünce ve davranışlarında etkili olan doğüstü bir gücü ilkel bir düşünme biçimiyle özdeşleştirmek mümkün görülmemiştir. Doğa olaylarının cereyan edişinde doğüstü güçlerin müdahalesini kabul etmek modern insanın rasyonel düşünme biçimine uygun gelmemiştir. Zira doğa olayları rasyonel ilkelerin egemen olduğu bir sistem içinde olup bitmekte, rasyonel bir varlık olan insan da bu oluş ve işleyiş söz konusu rasyonellik ile kavrayıp izah etmektedir. Dolayısıyla mit, doğüstü güçlerin etkisini ve gerçekliğin açıklanmasını söz konusu güçlere atfettiğinden, bilimsel düşünce tarafından kabul edilemez görülmüştür.

Bultmann'ın Yeni Ahit'i mitten arındırma girişimleri oldukça ilgi görmüş ve yoğun teolojik tartışmalara sebep olmuştur.⁴⁹ Mit'ten arındırma girişimi oldukça masum bir gerekçeyle başlamış ve alaycı yaklaşımlara karşı kutsal kitabı savunmayı ve kutsal kitap yazarlarına yönelik yalancılık ithamlarını bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Deistlere karşı bu savunular dilin tarihselliğine sığınarak temellendirilmek istenmiştir. Onlar, Yeni Ahit'i tarihsel muhayyile ile anlamak gerektiğini vurgularken onu yorumlamaktan kaçınarak dogmatik ilahiyattan kurtarmayı hedeflemişlerdir. Onlar tarihsel kavrayışın kutsal metni, Yahudiliğin çocukluk dönemi dilinden, yani mitolojik dilden kurtaracağını öngörmüşlerdir. Zira Bultmann, kerygma'nın, (mesajın) dilindeki mitolojik karakterin, ilk Hıristiyanlar döneminde egemen olan mitolojik dünya görüşü tarafından şekillendirilmiş olmasından kaynaklandığı kanaatindedir.⁵⁰

48 Bultmann, *a.g.e.*, s.327-328

49 Öztürk, Mustafa, "Demitolojizasyon ve Kur'an", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004, s.125

50 R. Bultmann, "On the Problem of Demythologizing", *New Testament and Mythology and Other Basing Writings*, ed. S. Odgen, Philadelphia 1989,s.178' den' Öztürk, *a.g.m.*

Palmer, mitten arındırma girişimlerini farklı değerlendirmektedir. O'na göre mitten arındırma, talihsizce seçilmiş bir kavramdır. Mitten arındırma hareketi yeni ahit'teki mitolojik unsurları silmeyi veya dikkate almamayı değil, onlara orijinal ve koruyucu manalar olarak bakmayı öngörür. Mitten arındırma, İncilleri modern dünya görüşüne uyarlama hareketi şeklinde algılanmamalıdır. Palmer'e göre Bultmann'ın yaklaşımı, sembolün manasını orijinal, otantik fakat bugün için gizli kalmış yönlerini yeniden ortaya koymak anlamındadır.⁵¹ Hermeneutik yöntem gereği Bultmann ile birlikte, Yeni Ahit'in bir yorum olduğu, bu yorumun da yorumlanması gerektiği söylenmeye başlanmıştır. Bu yolla Hıristiyanlığın mesajın güncelleştirilmesi ve canlı bir söz haline getirilmesi hedeflenmiştir. Tarih, metin ve filolojik eleştirinin ortaya çıkarmış olduğu Yeni Ahit'e yönelik bu yeni yaklaşım oldukça modern bir yaklaşımdır. Söz konusu tarih ve metin eleştirisine dayalı bu yaklaşımı modern kılan, Yeni Ahit'in kutsal veya tanrı sözü olmadığı, fakat içinde tanrı sözü olarak kabul edilebilecek unsurların bulunduğu şeklindeki değerlendirmedir. Dolayısıyla mitten arındırma, dönemin geçerli olan kültürünün ve bu kültürün taşıyıcısı olan dilin analizini de zorunlu hale getirmiştir. Mitten arındırma, zamanının dili olan efsanenin, efsanenin olmadığı bir dönemin diline tercüme edilmesi anlamına gelmektedir. Fakat bu tercüme doğrudan dilin tercümesi değil dilin dile getirdiği mesajdır. Dolayısıyla söz konusu tercüme girişimi, kutsal kitabın, telif edildiği dönemin kültür ortamından, günümüze taşınması demektir.⁵²

Mit'ten arındırma girişimlerinin gerekçesi yalnızca Yeni Ahit'in dilinin mitolojik karakterinden kaynaklanmaz. Söz konusu girişimi gerektiren başka bir neden Yeni Ahit'in bünyesinde barındırdığı çelişkiler olmuştur. Mesela, Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın hem Hz. Meryem'den dünyaya gelen bir beşer olduğu hem de O'nun ezeli ve ebedi varlık olduğu şeklindeki vurgular, gerek bilimsel gerekse mantıksal açıdan kabul edilmesi mümkün olmayan apaçık bir çelişki olarak görülmüştür. Dolayısıyla Yeni Ahit'i hakikati gizlediği düşünülen ifade biçimlerinden arındırmak mitten arındırma girişimlerinin hedefi olmuştur ve söz konusu ifadeler varoluşsal yorum süzgecinden geçirilerek yeniden yorumlanmak hedeflenmiştir. Söz konusu girişimlerin, Yeni Ahit'in beşeri varoluşa ilişkin mesajlarının daha iyi kavranmasını sağlayacağı varsayılmış ve bu girişimler, Yeni Ahit metinleriyle modern zamanlarda varoluşsal bir diyalog kurmayı hedefleyen hermeneutik çabalara dönüşmüştür.

Hz. İsa'nın yaşamı, öğretisi, şahsı ve konumuna yönelik araştırma ve incelemeler, ilk Hıristiyan cemaatinin teşekkülünden itibaren, Hı-

51 Palmer, *a.g.e.* s. 82

52 Görgün, *a.g.e.*, s. 110-111

ristiyan düşüncesinin merkezi ilgisini oluşturmuştur; fakat bu ilginin tarihsel araştırmaların nesnesine dönüşmesi aydınlanma düşüncesinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. 17. Yüzyılın bilimsel ve eleştirel yöntemi yaygınlaşarak güvenli ve sarsılmaz bir konum kazanmıştır. Bu süreçte klasik metinlerin, metin, kaynak ve tarihsel eleştiri yoluyla doğrulukları, güvenilirlikleri ve işlevleri araştırılmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. Aydınlanmanın rasyonaliteye vermiş olduğu merkezi statü gereği Kitab-ı Mukaddes, tarihsel karaktere sahip Ortadoğu'da birinin yazdığı kitap olarak görülme ve diğer beşeri kitaplar gibi rasyonel bir kritiğe tabi tutulmaya başlanmıştır. Kitabı Mukaddesle ilişkili olarak, Hz. İsa da eleştirel değerlendirilmeye tabi tutulup incelenmeye ve sorgulanmaya başlanmıştır.⁵³

Bu gelişmeler, tarihsel süreç içerisinde ilk Hıristiyan cemaat tarafından başlatılan ve nihayetinde 325 yılında yapılan İznik konsilinde onaylanarak dogmatlaştırılan Hz. İsa'nın düalist doğasına yönelik geleneksel Hıristiyan kabullerine de etki etmiştir. İlahi ve beşeri tabiatın müteşekkil ikili bir doğanın gerçekliği mümkün görülmemiş ve rasyonel ilkeler çerçevesinde hareket eden aydınlanmacı düşünürler, Hz. İsa'nın düalist doğasına yönelik geleneksel (İznik ve Kadıköy dogmasını) kabulü sorgulamaya açmışlardır. Söz konusu bağlamda aydınlanma dönemi teologları da, geleneksel kabullerin hilafına bir tutum sergileyerek Hz. İsa'nın düalist doğası, geleneksel uzlaşma doktrini ve kefareti gibi dogmatik kavramları kullanmamaya başlamışlardır. Söz konusu gelişmeler, teologlar tarafından tarihsel İsa ile Kilise geleneğinin Mesih'i arasında bir ayırım yapılarak, ilk yüzyılda Yahudiler arasında yaşamış Nasıralı İsa'nın gerçekte kim olduğunun araştırılmasına sebep olmuştur.⁵⁴

Deist bir inancın etkisindeki tarihsel İsa araştırmaları, İncillerin tarihsel gerçekliğine yönelik ciddi kuşkular ortaya çıkarmış ve İncillerin ötesinde bir İsa aranmaya başlanmıştır. Gerçek İsa'nın, geleneksel Hıristiyan inancı tarafından örtbas edildiği düşünüldükçe tarihin İsa'sı ile imanın İsa Mesih'i arasında ayırma gidilmiş, bunun da ötesinde Hıristiyanlığın kökeninin bir aldatma ve yanılgıya dayandığı iddia edilmiştir. Buna göre, aydınlanma dönemi teologları "tarihin İsa'sı" ile "imanın Mesih'i" arasında ayırım yapılmasını bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Onlara göre tarihin İsa'sı İncillerin sunduğu gibi dinin Mesih'i değil, zamanının Yahudi beklentisini yansıtan biri olarak yani Roma'nın tahakkümünü ortadan kaldıracak ve onun yerine Hz. Davut'un krallığını yeniden kuracak politik bir kurtarıcıdır. İsa bu beklentiyi yerine getirememiş bir tarihi şahsiyettir. O'nun politik

53 Aydın, Mahmut, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, 2001, s. 1

54 Aydın, a.g.m., s.3

girişimi çarmıha gerilerek cezalandırılmasıyla sonuçlanmış, bu akıbet karşısında umutlarının yok olmasını kabullenemeyen İsa taraftarları, onun ölümden dirildiğini ve tanrının oğlu olarak gökyüzüne yükseldiğini iddia ederek İsa'nın Rab, kurtarıcı ve dinsel bir Mesih olduğunu iddia etmişler ve bu kabulü bir inanç esası haline getirmişlerdir.⁵⁵ Hz. İsa'nın Politik başarısızlığı, Yahudi taraftarlarını, hayal kırıklığı ve ümitsizlik içinde ağlamak yerine onunla ilgili yeni düşünceler üreterek ilk Kiliseyi kurmaya sevk etmiştir.

Tarihsel İsa araştırmaları geleneksel dogmaların ve Yeni Ahit metinlerinin de ötesine geçerek İncillerdeki İsa'ya yönelik şüpheye dönüşmüştür. Aydınlanma dönemi teologlarına göre İsa bizzat kendisi yazılı hiçbir şey bırakmadığından, onunla ilgili İncillerdeki kayıtlar güvenilir olmaktan uzaktır. İncillerdeki İsa anlatıları, onun çarmıha gerilmesinden sonra geçmişin tahayyülü ile yazıya dönüştürülmüştür. İncil yazarları, Hz. İsa'nın başarısızlığına rağmen bir ümidi yeşertmeyi amaçlamışlardır. Dolayısıyla bu süreçte hayaller ile gerçekler, arzular ile tarihi olaylar arasındaki sınırlar kaldırılmış ve tarihsel realite manipüle edilerek yeni İsa portresi ortaya konulmuştur. Bütün bunların neticesinde tarihsel İsa'dan tamamen farklı bir İsa figürü ortaya çıkmıştır. Oysa gerçek İsa, politik girişiminde başarısızlığa uğramış bir devrimciden başkası değildir. Tarihsel realiteyi manipüle ederek, yanlış olduğunu bildikleri bu hikâyeyi yayan Havariler de, hilekârlardır.⁵⁶

Havarilerin tarihsel realiteyi manipüle ederek yaydıkları hikâyeye, ilk Kilise tarafından İsa'nın asli tabiatından uzaklaştırılarak kavranmasına dönüştürülmüştür. Söz konusu dönüşüm şu sürece tabi tutularak yapılmıştır. Öncelikle İsa'nın yaşamındaki olaylar, O'nun mesajının tamamlanması ve Eski Ahit inanç ve beklentilerinin yerine getirilmesi olarak yorumlamıştır. Daha sonra ise, toplumdaki egemen inançları vasıtasıyla çeşitli mitoslar ve efsaneler yaratılarak tarihsel İsa, ilahi Mesih'e dönüştürülmüştür. Tarihsel İsa ilk Hıristiyan toplumun ürettiği mitos ve efsanelere o kadar bulanmıştır ki, İsa'nın gerçek yaşamını anlatan bir biyografinin ortaya konulması imkânsız hale gelmiştir.⁵⁷ İncillerdeki İsa anlatıları toplumdaki egemen inançlar etrafında şekillendirilen anlatılardır. Dolayısıyla İncillerdeki İsa anlatılarını, zamanın egemen Yunan antropomorfik tanrı kavrayışından bağımsız olarak değerlendirmenin yanlış, en azından eksik bir kavrayış olacağını söylemek mümkündür.

55 Alistar, E. McGrath, *The Making of Modern German Christology: 1750-1990* (Grand Rapids: Apollos, 1994, s.33-34'den, Aydın, a.g.m.

56 Rowland, Cristopher, "İsa ve İlk Kilisesi", Çev.: Mahmut Aydın, *İslamiyat* 4/3 (2000), ss. 40-41

57 Brown, Colin, *Quest of Historical Jesus*, s. 328'den Aydın, a.g.m.

Sonuç

Felsefi ve bilimsel düşünce, mitoslara genellikle küçümseyici bir tavırla, insanları doğru yoldan saptıran, değersiz söylenti, uydurma ve boş inanç şeklinde yaklaşmıştır. Fakat Claud Lévi Strauss ve Mircea Eliade gibi bazı antropolog ve din bilimciler, Mitleri farklı bir mantığa sahip birer anlatım biçimi şeklinde değerlendirmişlerdir. Farklı bir mantık ve dil ile kutsalı anlatan mitler, Yunanlılar tarafından sekülerleştirilmiştir. Modern dönemde mitoslara yönelik yaklaşımı belirleyen 19. Yy. pozitivismi olmuştur. Söz konusu yaklaşımlar, mitosları insanlığın entelektüel erginleşmemiş döneminin bir niteliği olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşım gereği, modern insan, mitolojik (ve metafizik) dönemi geride bırakmıştır. Aydınlanmacı düşüncenin dine yönelik tutumunun temelinde, mitoslara yönelik kabulün ve Hıristiyanlığın mitolojik karakterinin yattığını söyleyebiliriz.

Hıristiyanlığın mitolojik karakterini tezahür ettiren Yeni Ahit'te bir çok argüman bulmak mümkündür. Özellikle yeni ahit kozmolojisindeki egemen mitik dilin neredeyse tüm Yeni Ahit anlatılarına egemen olduğunu görebiliriz. Söz konusu nitelik Hıristiyanlığı modern dönem için oldukça problemlili duruma düşürmüştür. Aydınlanmacı düşüncenin hem mitlere hem de mitolojik karakteri dolayısıyla Hıristiyanlığa yönelik eleştirisi, Yeni Ahit'in mitolojik karakterinden arındırılması çalışmalarına ve Tarihsel İsa soruşturmalarının başlamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alan, Dundes (ed.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*
- Alistar, E. McGrath, *The Making of Modern German Christology: 1750-1990* (Grand Rapids: Apollos, 1994)
- Aydın, Mahmut, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, 2001
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir 1990
- Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989
- Bilgin, Abdülcelil, *Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme*, Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN: 2147-7655, Cilt:2 Sayı:2 Aralık: 2014.
- Bultmann, Rudolf, "Yeni Ahit ve Mitoloji", Çev.: Cengiz Batuk, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI.(2006), Sayı 4 Dulles, Avery, *A History of Apologetics*, Oregon 1999
- el-Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, Çev.: Sabri Hizmetli, Feer Yayınları, Ankara 1992, s.77
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993
- Furseth, Inger, Repstad, Pål, *Din Sosyolojisine Giriş, Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev.: İhsan Çapçoğlu- Halil Aydınalp, Birleşik Yayınları Ankara 2013
- Giddens, Anthony, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev.: Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, tarihsiz.
- Gilson, Etienne, *Tanrı ve Felsefe*, Çev.: Mehmet Aydın, İzmir 1986
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1990
- Görgün, Tahsin, *Anlam ve Yorum, Gelenek Yayınları*, İstanbul 2003
- Grant, Frederick C. "Trinity" *The Encyclopedia Americana*, Washington 1963
- Gündüz, Şinasi, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", *Milal ve Nihal*, C.6, S. 1
- Hick, John, *Philosophy of Religion*, New Jersey, 1983
- Keskin, İbrahim, *Modernizmin Kıskacından Postmodern Dünyaya Din ve İslam*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2014
- Levi-Strauss, Claude, *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*, Çev.: Akın Terzi, Metis Yayınları, İstanbul 2011
- Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan Biçimci Dili*, İstanbul 1996
- Öztürk, Mustafa, "Demitolojizasyon ve Kur'an", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004
- Palmer, E. Richard, *Hermenötik*, Çev.: İbrahim Görener, Ağaç Yayınları, İstanbul 2008
- Paul Veyne, *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar mıydı?* Çev.: Mehmet Alkan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003
- Plotinus, *Erneadlar*, Çev.: Zeki Özcan, Bursa 1996
- Raffaele Pettazzoni, *The Truth of Myth, Sacred Narrative*
- Ramann, Bernard, *Varieties of Christian Apologetics*, Michigan 1984
- Robert A. Segal, *Myth A Very Short Introduction*, Oxford-New York: Oxford University Press, 2004
- Rowland, Christopher, "İsa ve İlk Kilisesi", Çev.: Mahmut Aydın, *İslamiyat* 4/3 (2000)
- Ruhattin, Yazoğlu, "Antropomorfizm ve Hıristiyanlık", *Ekev Akademi Dergisi*, c.1, S. 2 (Mayıs 1998) s. 262
- Şerif, M.M., "Yunan Düşüncesi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, Çev.: Kasım Turhan, İstanbul 1990, C.I

- Tarakçı, Muhammed, "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı 2,2005
- Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*. Ankara, 1968, s. 119-120;
- Vorlander, Karl, *Felsefe Tarihi*, Çev.: Yüksel Kanar, İz Yayıncılık, İstanbul 2004